

fesor do upokojitve leta 1940. Šele po izvolitvi za akademika mu je bilo omogočeno, da se je z novim elanom vrnil k tretjemu svojemu delovnemu področju, k slovenskemu narodopisju, kjer se je tudi že zgodaj, v letih pred prvo svetovno vojno, krepko uveljavil predvsem z uvajanjem modernih raziskovalnih metod v tej še sorazmerno slabo razviti veji slovenskih nacionalnih ved. Vrh njegovih prizadevanj pomeni monografija o Lepi Vidi. Čeprav so nekatere njegove izsledke osporavali — zgrešeni se zde na primer njegovi zaključki o staroslovanski religiji — je vendar povzdignil slovensko narodopisje iz amaterstva v solidno stroko na sodobni višini.

Mimo njegovih znanstvenih idej, ki so rastle in se prekalile v žilavem, vztrajnem mnogodesetletnem delu, ne more nobena modernejša smer v stroki. Njegova neomajna, globoka vdanost slovenstvu, podkrepljena z občudovanja vredno poštenostjo v iskanju resnice in razumevajočo objektivnostjo do vsega, kar je nastajalo v slovenski kulturi, pa priča o visoki človeški etiki in humanizmu. Vse to mu je pridobilo spoštovanje celotnega naroda.

*France Bezljaj*

**Tine Logar**

## **O NASTANKU SLOVENSКИH NAREČIJ**

Slovanska plemena, ki so se pred 1300 leti naselila v Alpah, na Krasu in v jugozahodnem delu Panonske nižine, so po vsem, kar vemo o njihovem jeziku, govorila psl. dialekt, tak, kakršnega so v istem času govorili tudi predniki današnjih Hrvatov in Srbov, in zelo podoben tistemu, kakršen se je tedaj govoril po današnjem Češkem, Poljskem in v Rusiji. Jezikoslovci tudi mislijo, da je bil jezik Alpskih Slovanov, kakor navadno imenujemo prednike Slovencev, tedaj v glavnem enoten, brez večjih in zaznavnih dialektičnih razločkov. Vendar pa so se verjetno že kmalu po naselitvi zaradi novih geografskih, socialnih in drugih faktorjev začele porajati tudi take inovacije, ki so kasneje alpsko-slovanski jezik kot celoto oddaljile od govorice severnih, vzhodnih in sosednih južnih Slovanov, na drugi strani pa taki pojavi, ki niso zajeli niti vsega alpskoslovanskega ozemlja in so tako postali osnova za dialektizacijo alpskoslovanskega jezika samega.

Med najzgodnejše nove razvoje, ki jih je izvedla alpska slovanščina, ki so torej nastali že po razselitvi Slovanov, spadata nedvomno metateza likvid (vorna > vrana, dolka > dlaka, serda > srêda, žerti > žrêti) in skrajšanje psl. starega akuta (kráva > kráva). Prvi pojav pomeni realizacijo še psl. tendence po odprtih zlogih in so ga hkrati z alpsko slovanščino na enak način izvedle tudi češčina, slovaščina, srbohrvaščina, makedonščina in bolgarščina, skrajšanje akuta pa je bil ožji južnoslovanski dialektični pojav, ki je to jezikovno področje oddaljil od severnoslovanskega, predvsem češkega. Za nadaljnji razvoj južnoslovanskega, zlasti pa še alpskoslovanskega vokalizma je bilo skrajšanje starega akuta silno pomembno.

Enake južnoslovanske jezikovne inovacije pa se s tem še niso izčrpale. Izredno močno so se ob istočasnih vedno pogostejših teritorialno bolj omejenih inovacijah manifestirale še nekaj stoletij po naselitvi v južnoslovanski depala-

talizaciji vokalizma, zaradi česar sta na večjem delu južnoslovenskega jezikovnega ozemlja sovpadla v en sam glas **b** in **ɸ** (razen v bolgarščini in makedonščini) ter *y* in *i*, in končno je tudi *ê* povsod izgubil palatalno moč. S tem je bila odpravljena psl. zakonitost, da pred sprednjimi vokali velarni konzonanti niso bili mogoči.

Nekako v 8. stol. pa se je zaključil tudi že razvojni proces, zaradi katerega je nekdanji psl. *d'* na alpskoslovenskem teritoriju prešel v spirant *j*, refleks, ki je značilen samo za današnjo slovenščino ter za kajkavsko in deloma tudi čakavsko narečje srbohrv. jezika, medtem ko je drugod neznan (*med' a > meja, pred'a > preja*). Prav ta pojav je bil morda prvi in najvažnejši simptom, da sta v okviru zahodne južne slovanščine začela nastajati dva jezikovna teritorija, slovenski in srbohrvatski. Nadaljnja zgodovinska usoda tega ozemlja je verjetno povzročila, da so kasnejše inovacije *bolj* in *bolj* zajemale samo področje alpske slovanščine in današnjega kajkavskega hrvatskega narečja, medtem ko je teritorij hrvatske čakavščine ostajal ob strani in živel svoje posebno, odmaknjeno jezikovno življenje. *Pojavi, ki družijo slovenski jezik s čakavščino, so zato bolj izraz skupnih arhaičnih razvojnih zaostankov kot skupnih inovacij.*

Alpskoslovenska govornica, ki jo za 10.—11. stoletje lahko rekonstruiramo na osnovi Brižinskih spomenikov in bavarsko-slovenskih ter romansko-slovenskih jezikovnih odnosov, kot se nam kažejo v imenskem gradivu in izposojenkah, je v bistvu še vedno enotna in dialektično nezdiferencirana, čeprav je ta jezik zlasti v glasovnem pogledu že zelo različen od tistega, ki so ga Alpski Slovani govorili tedaj, ko so se naselili v te kraje, in še nekaj stoletij kasneje. V njem se je v štirih stoletjih nakopičilo že toliko sprememb in novih razvojnih tendenc, samo njej lastnih, da je v naslednjih dveh ali treh stoletjih kot v nekakem razvojnem skoku silno spremenil svoj obraz. *Zato lahko 10.—11. stoletje smatramo za prelomno dobo v razvoju alpske slovanščine.* Predvsem so se do tega časa že izoblikovale nove, specifično slovenske kvantitetno — akcentske razmere, ki so dopuščale dolžine samo še v poudarjenih zlogih, medtem ko so se nepoudarjene dolžine morale skrajšati. Neposredno pred tem se je v alpski slovanščini izvršil akcentski premik kratkega akuta z zadnjega zloga na predtonično dolžino (*duša > dúša*). Že ta pojav sam je temeljito spremenil psl. akcentno mesto v alpski slovanščini, ni pa je še dialektično razcepil, ker je bil splošno alpskoslovenski in je zajel tudi večji del ostalega južnoslovenskega teritorija. Izključno alpskoslovensko pa je bilo podaljšanje starega kratkega cirkumfleksa v odprtih začetnih besednih zlogih in preskok dolgega in podaljšanega cirkumfleksa za en zlog proti koncu besede, če le-ta ni bila enozložna. Ta akcentski premik je naravnost diferencialni znak za klasifikacijo slovenskih in srbohrvatskih narečij, saj ga slednja niso izvedla. Hkrati je izredno močno spremenil psl. akcentno mesto in kvantiteto, saj so tako lahko postali dolgi tudi taki vokali, ki so bili še iz ide. dobe kratki. Dolg je postal tudi tako akcentuirani alpsko slovenski polglasnik, ki se je razvil iz starih **b**, **ɸ** in je bil v prejšnji dobi neakcentuiran.

Še pomembnejše za nadaljnji razvoj alpske slovanščine je bilo, da se je po odpravi neakcentuiranih dolžin pretežni del ekspiracijske sile začel zgoščevati na dolgopoudarjenem zlogu, in pa istočasno uveljavljanje težnje, da se sredi besede odpravijo poudarjene kračine. Jezik je take zloge oziroma vokale skušal podaljšati in je to dosegel tu prej, tam pozneje, kar vse se izraža v nadaljnjem različnem razvoju takih vokalov v kasnejših slovenskih narečjih. Ta težnja pa vendarle ni zajela popolnoma vsega slovenskega jezikovnega ozemlja, temveč

se ji je verjetno pod vplivom srbohrvaščine en del izognil (Prekmurje, Prlekija, južna Bela Krajina).

Zgostitev ekspiracije na poudarjenem dolgem vokalu je imela za nadaljnji razvoj alpske slovanščine silne posledice. Taki vokali so se začeli napeto izgovarjati, se zoževati in diftongirati. Najprej in najbolj je to prizadelo stara *ê* in *o*, ki sta se tja do 12./13. stol. zožila na slovenskem severozahodu v *ie*, *uo*, na jugovzhodu pa se diftongirala v *eĭ* in *ou*. Vzrokov za ta dualistični razvoj *ê* pravzaprav ne poznamo, vendarle se zdi, da ima prav dr. Jaka Rigler, ki je predvsem na osnovi refleksov kratkega *ê* v slovenskih narečjih in ob upoštevanju južnoslovenskega stanja postavil tezo, da je do tega dualizma pri razvoju *ê* v alpski slovenščini prišlo zato, ker je en del slovenskega jezikovnega ozemlja, namreč jugovzhodni, podobno kot srbohrvaščina zgodaj in hkrati z njo zožil stari psl. široki *ê*, drugi del, namreč slovenski severozahod, pa ga je ohranil, tako kot bolgarščina in poljščina. Iz zoženega *ê* se je kasneje pod vplivom tendence po diftongiranju razvil diftong *eĭ*, iz širokega *ê* pa pod vplivom tendence po zoževanju in diftongizaciji diftong *ie*. Ta teza je diametralno nasprotna mnenju, ki ga je glede razvoja *ê* imel prof. Ramovš. Kakor je stvar na prvi pogled neverjetna, pa zanjo govori predvsem razvoj nepoudarjenega oziroma kratkopoudarjenega *ê* na slovenskem jezikovnem ozemlju. Ramovš, ki tega ni dovolj upošteval, je zato suponiral ravno obraten razvoj. To Riglerjevo mnenje je tem sprejemljivejše, ker je slovenski severozahodni teritorij tudi sicer ohranil mnoge razvojne starine. Stvar je razumljiva tudi zato, ker je to področje bilo nekdam in je še danes na periferiji južnoslovenskega jezikovnega teritorija in v neposrednem kontaktu z neslovenskimi jeziki, iz katerih ni mogel za spremembo *ê* iziti noben razvojni impulz.

Do neke mere nepojasnjen pa ostane seveda paralelni razvoj *o* v *uo* in *ou*, če seveda ne upoštevamo fonološkostrukturnih pobud pri razvoju vokalizma.

V glavnem na istem ozemlju in v istem času ali še pred zoženjem *ê* je svoje artikulacijsko mesto spremenil tudi psl. *u*, ki se je pomaknil naprej in preko sprednjega *u* prešel v *ü*.

Zožitev psl. *ê* in artikulacijska premaknitev psl. *u* naprej ter z *ê* paralelni nadaljnji razvoj padajočega *o* v slovenskih jugovzhodnih narečjih na eni strani, na drugi strani pa dejstvo, da v slovenskih severozahodnih narečjih ta izprememba ni dosegla vokalov *ê* in *u*, vse to in kasnejše delovanje tendence po zoževanju in diftongizaciji je povzročilo, da je prej enotna alpska slovanščina do 12./13. stol. razpadla na dve zelo razlikujoči se slovenski narečji. Zaradi takega razvoja je del alpskih Slovanov že v 13. stol. npr. za staro *snêg*, *rog* in *pust* govoril *snieh*, *ruog*, *pust*, drugi del pa *sneĭk*, *rouk* in *püst*. *Dialektični razcep torej, kakršnega ne poznamo iz nobenega drugega slovanskega jezika ne tedaj ne nikdar pozneje.*

To zgodnjo dialektizacijo slovenskega jezika bi potemtakem, če seveda sprejmemo Riglerjevo tezo, povročila inovacija, ki se je verjetno spočela nekje na srbohrvatskem ozemlju in se od tam razširila tudi na teritorij alpske slovanščine, vendar je ni zajela vse, temveč se je zaustavila pred mogočnimi masivi Pohorja, Savinjskih planin, Karavank in Julijskih Alp, preko katerih ni mogla. To je sklep, ki se naravnost vsiljuje, dasi je na drugi strani težko razumljivo, zakaj se je zoženi *ê* na slovenskem ozemlju razvil v *eĭ*, na sosednjem srbohrvatskem pa v *ie/i*.

Sama tendenca po zoževanju in diftongizaciji dolgih vokalov torej še ni bila vzrok za osnovno dialektizacijo slovenskega jezika, čeprav je silno spreme-

nila njegovo prvotno podobo; *dialektizacijo je povzročila inovacija, ki se je spočela na srbohrv. ozemlju, pa zaradi naravnih in morda še kakšnih drugih ovir ni zajela vsega alpskoslovanskega jezikovnega ozemlja, temveč samo njegov jugovzhodni del, medtem ko je severozahod obdržal bolj arhaično stanje.*

Ta razcep je podprla še vrsta drugih razvojev, od katerih bi na tem mestu omenil samo še razvoj nazalov, za katere je slovenski severozahod še dolgo ohranil psl. stanje nazalnosti, medtem ko jih je jugovzhod razmeroma zgodaj denazaliziral.

Doba od 11.—13. stol. je torej čas osnovne dialektizacije slovenskega jezika, ki se je zlasti manifestirala v razvoju dolgega vokalizma. Inovacije, ki so jo povzročile, so se razširile na obsežno ozemlje alpske slovanščine in se ustavile šele tam, kjer so jim pot zaprle težko prehodne naravne in morda tudi upravno-politične zapreke in ovire. Širile so se očitno do tam, do koder jih je zanašal neoviran promet in medsebojno komuniciranje. Od inovacij prejšnje dobe se le-te razlikujejo po tem, da niso več splošno slovenske, kot so bile mnoge od starejših, za katere očitno ni bilo nobenih ovir in zaprek, čeprav se podoba slovenske zemlje, gora in gozdov medtem ni prav v ničemer spremenila. Iz tega bi človek lahko sklepal, da so bile prejšnje spremembe še poslednja realizacija že v psl. porojenih tendenc ali pa da so se v prvih stoletjih po naselitvi slovenska plemena v Alpah še silno mešala in se selila iz kraja v kraj, preden so se dokončno trdno naselila. Bolj kot prva se mi zdi verjetna ta druga domneva.

Če je v razdobju od 11.—13. stol. prišlo do osnovne dialektizacije slovenskega jezika, potem lahko trdimo, da je *slovenski jezik od 13.—17./18. stol. dobil v glavnem tako dialektično fiziognomijo, kakršno ima še danes.* Osnovni dve narečji sta se v tem času zaradi silno pisanega razvoja oziroma slabenja kratkega vokalizma, zaradi nadaljnjih razvojev slovenskega akcenta, intonacij, konzonantov in drugih strani jezika razbili na desetine manj obsežnih narečij in govorov. Poglavitni delež je pri tem vendarle treba prisoditi razvoju kratkih vokalov in akcenta.

Inovacije se v tej dobi navadno porajajo doma ali pa so impulze zanje dali tudi sosednji slovanski in neslovanski jeziki. Obseg, ki ga zavzemajo, je v tej dobi praviloma bolj omejen ali celo zelo majhen. *Splošno-slovenske inovacije so silno reāke* (npr. *l > u*) in jih lahko smatramo še za realizacijo tendenc, porojenih že v prejšnji dobi.

Če podrobneje proučujemo potek in smer v tej dobi nastalih izoglos (izofon, izomorf in izoleks), lahko ugotovimo, da se pogosto krijejo z upravno-politično, cerkvenoupravno in fevdalno razdelitvijo slovenske zemlje. Posebno izstopajo pri tem meje in obsegi posameznih *prařarā, řarā, samostanskih ozemelj* (Gornji grad!), nadalje tudi nekatere bolj stalne upravno-politične meje. Vpliva rek na dialektizacijo tako rekoč ni niti čutiti (Sava, Drava, Soča, Sotla!). Dialektični pojavi so se preko njih očitno širili neovirano. Močnejši faktor dialektizacije pa so bili široki gozdovi, pa čeprav v nižinah (gorenjščna — škofjeloščina, gorenjščna — ziljščina v zgornji savski dolini).

Pač pa je na nadaljnje nastajanje in drobljenje narečij in govorov močno vplivala *notranja kolonizacija* prej neposeljenih zaraslih in gozdnatih področij, ki se v tej dobi krčijo in pridobivajo za obdelavo. Pri tem so bili poleg Slovencev udeleženi precej tudi kolonisti-Nemci, ki so s postopno slovenizacijo vnesli v prevzeto slovensko narečje svoje govorne posebnosti, predvsem pa tudi ponesostavili akcentsko-intonacijsko in gramatično strukturo priučenega sloven-

skega govora (Podbrdo in okolica, Selška in Poljanska dolina, Cerčno ipd.). Vse to in še mnogi drugi činitelji, ki jih v tem kratkem sestavku ne morem omeniti, so tako rekoč predpisali obseg in možnost medsebojnih kontaktov in komunikacij in s tem seveda tudi smeri in obseg širjenja novih jezikovnih pojavov, ki so slovenski jezik bolj in bolj drobili na manjša narečja in govore.

Splošnoslovenska je v tej dobi pravzaprav ena sama tendenca, namreč *slabljenje oziroma redukcija kratkih vokalov*. Konkretna realizacija te tendence, ki ima svoj začetek že v 10./11. stol., pa je bila silno različna, različna zato, ker je bila slovenska zemlja v tej dobi upravno-politično, cerkvenoupravno in fevdalno silno razdrobljena in razbita na majhne enote brez pomembnejših gospodarskih in kulturnih središč.

Omembe vredne so v tej dobi tudi tiste spremembe, ki so nastale tam, kjer sta prišli v neposreden stik prvotni osnovni dve slovenski narečji, pri čemer so nastajali vmesni posredovalni govori, za katere so zlasti značilni novi monoftongi za stara *ež* in *oų* (Kras, Gorenjska, Mislinjska dolina idr.).

Novi govori so nastajali tudi tam, koder so se zaradi naravnega širjenja prebivalstva začela mešati prvotno različna narečja, kot se je npr. zgodilo na zahodnem Krasu, nadalje verjetno ponekod v Istri, v zgornji savski dolini in drugod.

Za konec bi omenil še dva silno važna diferenciacijska faktorja, namreč *razvojno zaostajanje nekaterih*, zlasti obrobnih, perifernih in hiter razvoj centralnih govorov, zaradi česar so se dialektične razlike med slovenskimi govori še bolj povečale. Nič manj pomemben pa ni bil tudi tisti razvoj, ki so ga doživeli periferni slovenski govori *pod vplivom madžarščine, nemščine furlanščine in srbohrvaščine*.

Vsi naštetni in še mnogi drugi činitelji (migracije!) zelo različne narave, smeri in obsegov so ustvarili slovenski jezik s tako številnimi, bogatimi in zanimivimi narečji in govori, kakršne imamo priliko proučevati še danes. Vsak jezik, in seveda tudi slovenski, je rezultat silno kompliciranega zgodovinskega razvoja, je funkcija zgodovine — materialne in duhovne — družbe, ki ga uporablja za svoje sporazumevanje.

Milena Piškur

## POMENSKA ANALIZA BESEDE BABA

Izredna pomenska razvejanost besede *baba* je značilna ne samo za slovenščino, temveč tudi za druge slovanske jezike, zato se mi zdi, da zasluži podrobnejšo obdelavo.

V slovenščini lahko ugotovimo več pomenskih kategorij. Najbolj pogosta je *baba* pri nazivih za *žensko osebo*, kjer označuje staro mater, staro žensko, obstetrix (babica), zakonsko ženo (od tod preneseno tudi v živalski svet: *babica* »samička pri ptičkih, zajcih, polhih«). V številnih izpeljankah je sinonim za starikavo, grdo, nemarno, klepetavo in opravljivo žensko (v pejorativnem po-